

Mezibuněčná komunikace a interakce buněk imunitního systému

Základy buněčné signalizace

I. díl

Povrchové receptory

II. díl

Cytokiny

Lipidové mediátory zánětu

Lukáš Kubala

kubalal@ibp.cz

Vybrané typy povrchových receptorů buněk imunitního systému podle funkce

1. Immunoreceptory – receptory lymfocytů, NK buněk a žírných buněk
2. Receptory prezentující antigen (MHC receptory)
3. Fas receptory
4. Receptory rozpoznávající struktury charakteristické pro patogeny a poškozené buňky (PRR, „Pattern Recognition Receptors“)
5. Adheziny – adherence a migrace buněk
  - Integriny
  - Selektiny
  - Adheziny patřící do velké rodiny imunoglobulinů
  - Cadheriny
  - Mucinové receptory

Dnešní
přednáška

Povrchové receptory adheziny

Receptory primárně zodpovědné za adherenci a migraci buněk

- Integriny
- Selektiny
- Adheziny patřící do velké rodiny imunoglobulinů
- Cadheriny
- Mucinové receptory

Integriny

Struktura:

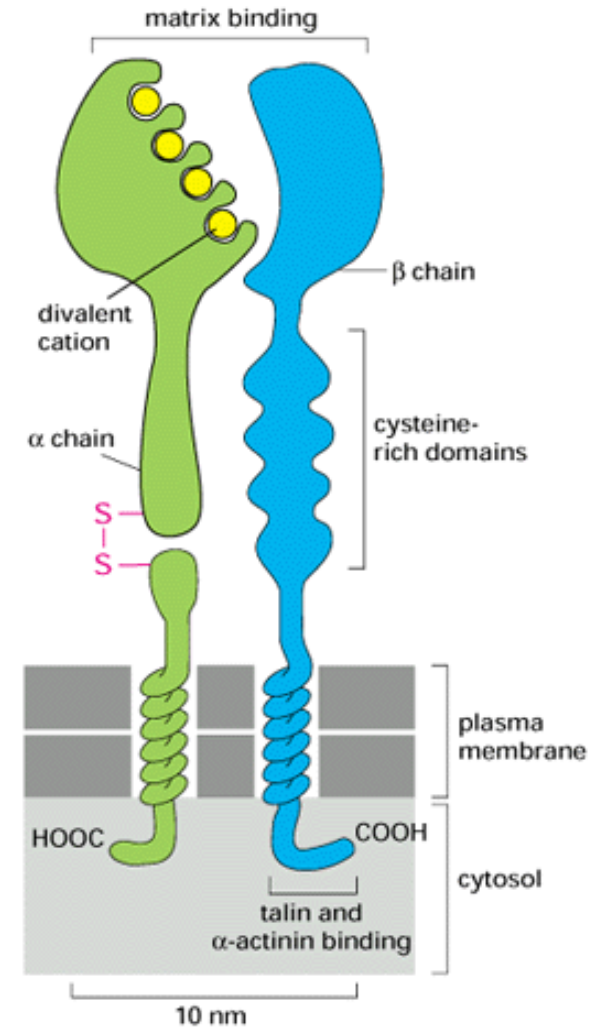
- 2 podjednotky – vzájemné kombinace různých typů α (10) a β (8) podjednotek

Ligandy:

- primárně proteiny mezibuněčné hmoty nebo membránové glykoproteiny

Aktivita/efektivita integrinů je regulována:

1. povrchovou expresí integrinů
(počtem integrinů na povrchu buněk)
2. konformačním stavem integrinů
(regulace vazbou Ca^{2+} a Mg^{2+})
  - > klidový stav – nízko afinitní
  - > aktivovaný stav – vysoko afinitní

Vybrané integriny

β 1 integriny:

- β 1 s řetězcem α 1- α 7 (např. rodina VLA = „Very Late Antigens“ receptorů)
- *ligandy: kolagen, fibronektin, nebo laminin*

β 2 integriny:

- β 2 s různými α řetězci (např. CD18/CD11a - LFA-1 = „Lymfocyte Function-associated Antigen 1“, CD18/CD11b (synonymum CR3 nebo MAC-1 = antigen makrofágu-1)
- *ligandy: molekuly ICAM-1, -2 a -3, fibrinogen, aktivovaný fragment C3b*

β 3 integriny:

- β 3 s různými α řetězci (např. CD61 a α V (CD51) tvoří receptor vitronektinu, CD61 a α 2B (CD41) tvoří receptor gpIIb/IIIa)
- *ligandy: von Willebrandův faktor, vitronektin, fibrinogen*

Selektiny

Struktura:

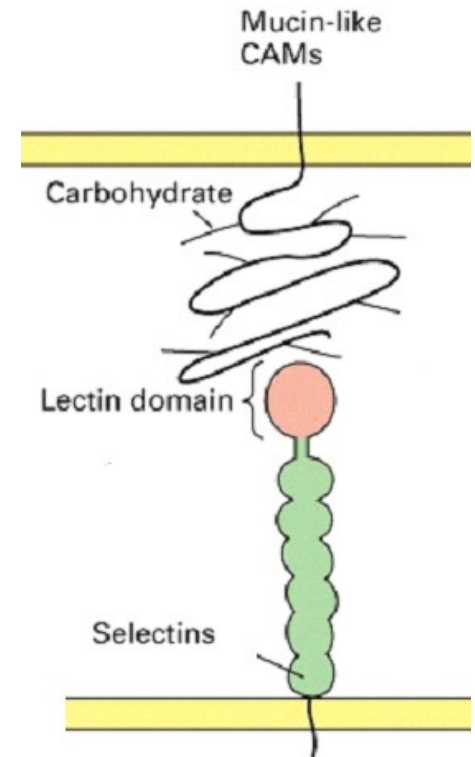
- extracelulární část končí lektinovou doménou rozeznávající specifické sacharidové struktury, např. u glykoproteinů

Výskyt selektinů:

- na krevních a endoteliálních buňkách u obratlovců
- na povrchu buněk často exprimovány pouze přechodně podle aktivace buněk

Vybrané selektiny:

- **P-selektin** – na aktivovaných trombocytech a endoteliích
- **E-selektin** – na aktivovaných endoteliích; zpomalují leukocyty, což předchází jejich pevnému přichycení na endotel = tzv. rolování leukocytů
- **L-selektin** – na leukocytech; váží leukocyty k endotelu postkapilárních žilek

Adheziny patřící do velké rodiny imunoglobulinů

Struktura:

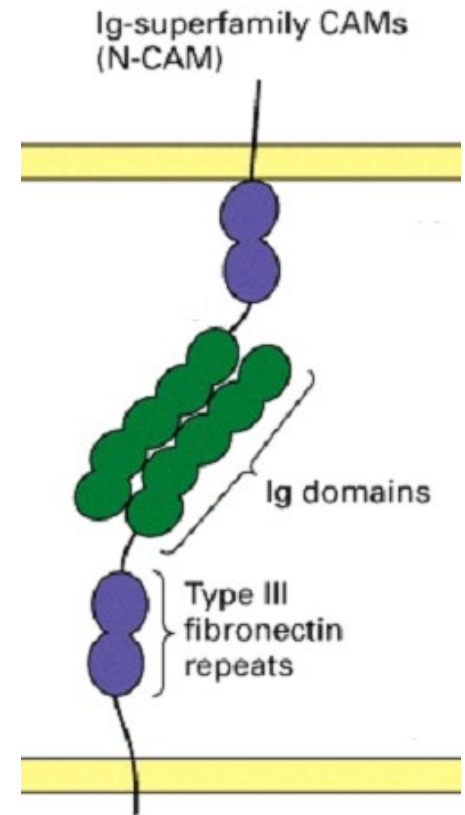
- základem struktury jedna nebo více imunoglobulinových domén
- tvoří velké množství typů s rozdílnými funkcemi

Výskyt a funkce těchto typů adhezínů:

- exprimovány na většině buněk v organismu
- během aktivace endoteliálních buněk se objevují později než selektiny
- umožňují migraci leukocytů přes endotel

Vybrané adheziny patřící do velké rodiny imunoglobulinů:

- **ICAM-1** („Intercellular Adhesion Molecule“), **ICAM-2**, **VCAM-1** („Vascular Cell Adhesion Molecule“) – *ligandy leukocytárních integrinů*; exprimovány na monocytech a aktivovaných endoteliálních buňkách, **PECAM-1** - (Platelet endothelial cell adhesion molecule) nejen na destičkách

Cadheriny

Struktura:

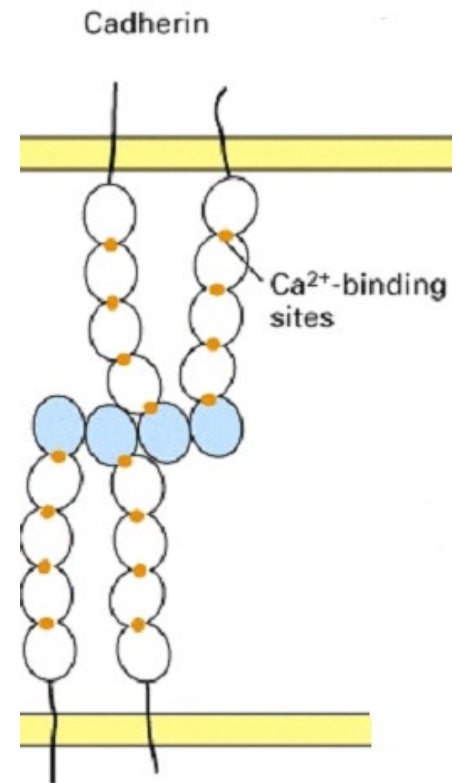
- 5 opakujících se domén
- většinou ve formě dimerů

Výskyt a funkce cadherinů:

- exprimovány na různých buněčných populacích v organismu
- uplatňují se v kontaktech stejných buněčných populací, ale také mezi leukocyty a endotelem

Vybrané cadheriny:

- **E-cadherin** – interakce mezi endoteliálními buňkami

Muciny

Struktura:

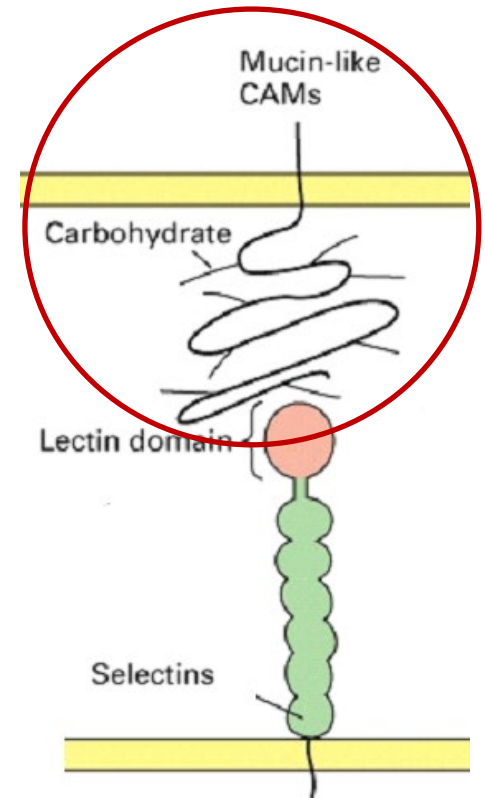
- silně glykosylované proteiny
- membránově vázané, ale i sekretované do okolí buněk

Funkce:

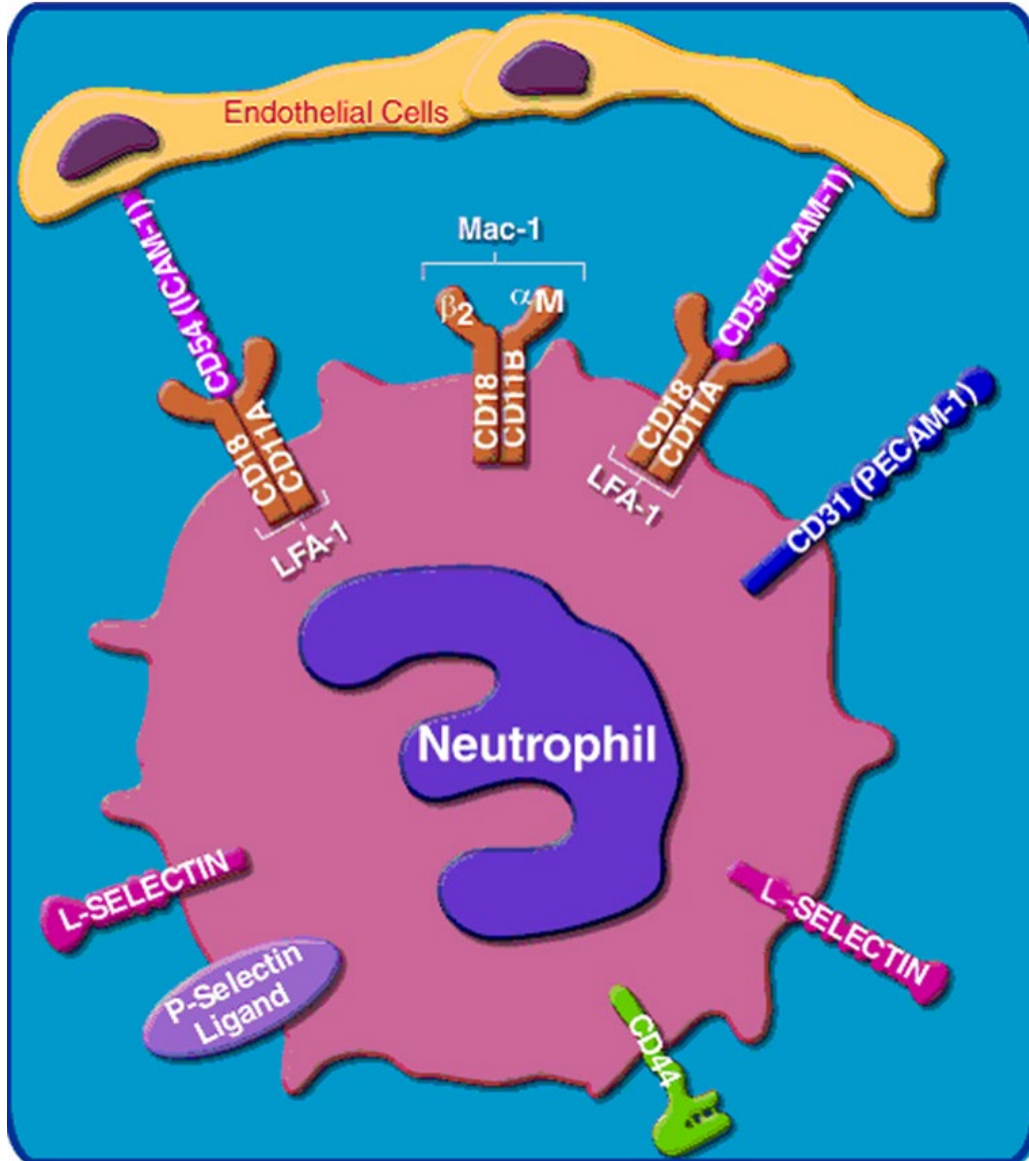
- Mohou být ligandy selektinů

Vybrané molekuly:

- **CD34** – exprimován na nediferencovaných buňkách a raných vývojových stádiích leukocytů a endoteliích
- **CD43** – exprimován na leukocytech

Příklad: důležité adhezivní molekuly neutrofilních granulocytů

LFA-1 (CD18/CD11a)

> vazba na endotel

MAC-1 (CD18/CD11b)

> vazba C3a a bakteriálních polysacharidů

L-selektin (CD62L)

> vazba na endotel

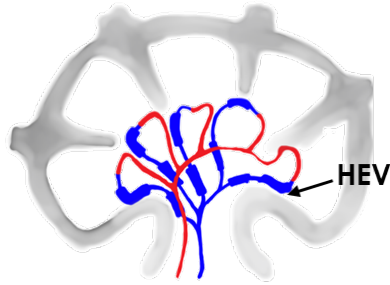
PECAM-1 (CD31)

> vazba na trombocyty a endotel

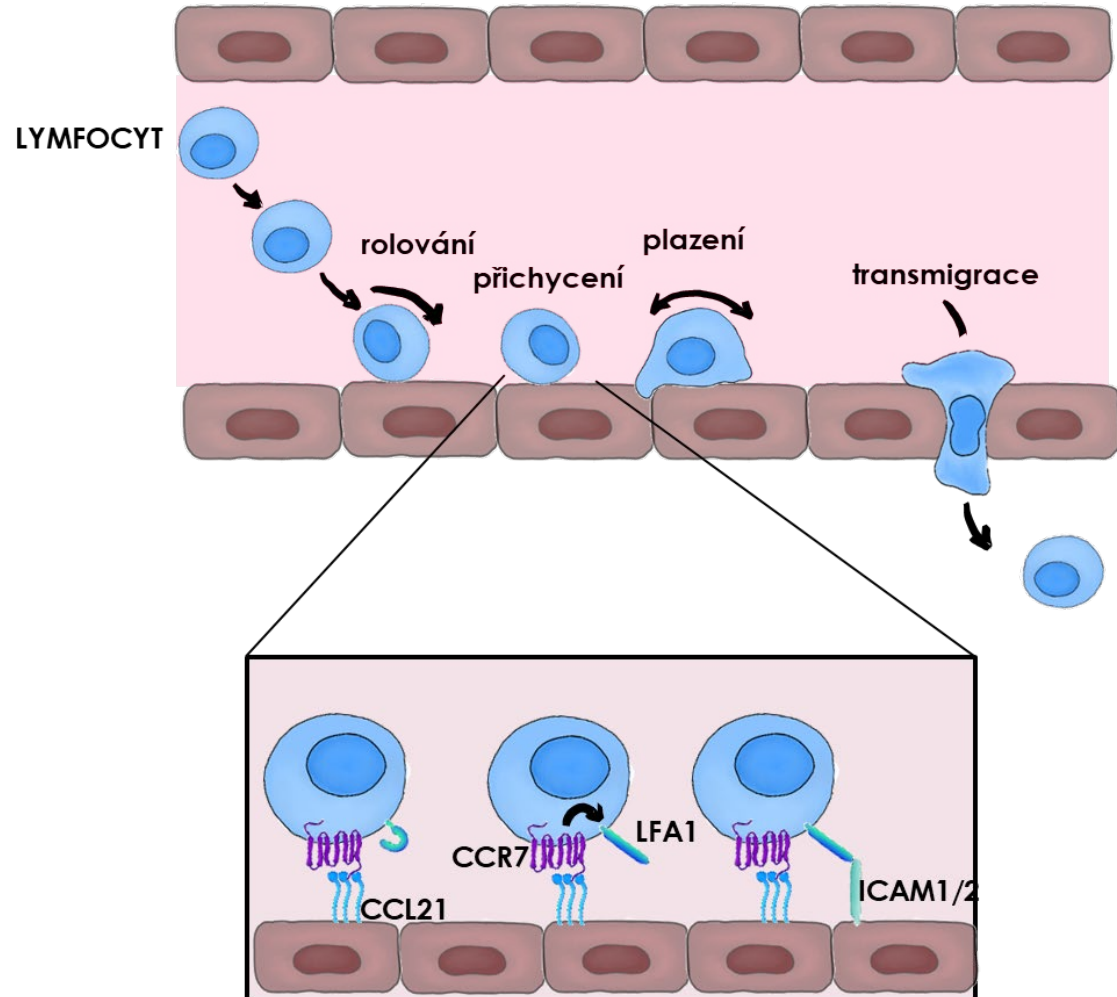
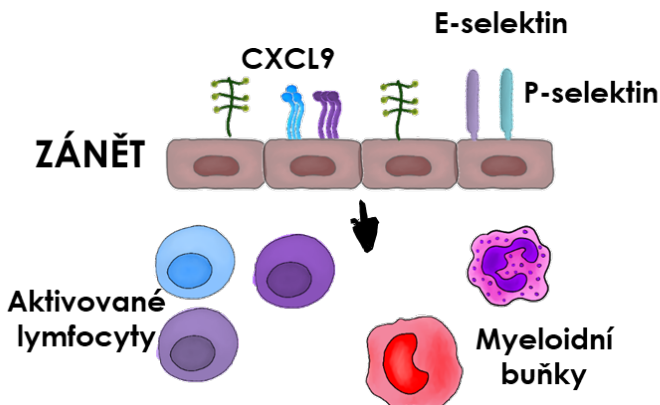
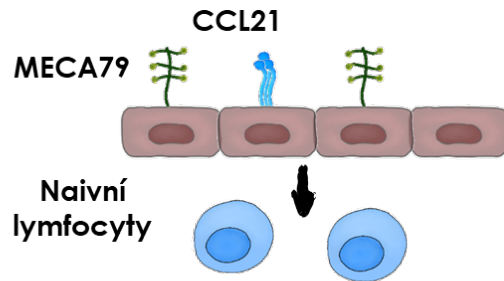
CD44

> vazba hyaluronanu

Příklad: důležité adhezivní molekuly a povrchově vázané chemokiny na vysokém endotelu v lymf. orgánech (HEV)

KLIDOVÉ STÁDIUM

Cytokiny

Cytokiny

- Nízkomolekulární látky (~25 kDa), zejména **proteiny, peptidy a glykoproteiny**.
- První cytokin (interferon α) popsán 1957 virology A. Isaacssem a J. Lindenmannem.
- V dnešní době známy **desítky cytokinů**.
- Produkovány buňkami **specifické i nespecifické imunity**.
- Propojeny do „sítě“ => zprostředkovávají **komunikace mezi buňkami** imunitního systému (IS), ale i buňkami IS a ostatními systémy organismu.
- **Modulují aktivitu a funkce buněk => ovlivňují průběh imunitních a zánětlivých reakcí, ale i jiné fyziologické a patofyziologické procesy v buňkách.**

Základní vlastnosti cytokinů

1. Produkty buněk specifické i nespecifické imunity.
2. Regulují imunitní odpověď (stimulační i inhibiční účinky).
3. Nejsou antigenně specifické.
4. Jejich tvorba je regulována časově a místně.
5. Působí prostřednictvím vysokoafinitních receptorů => **účinné v extrémně nízkých koncentracích** (pM). Odpověď buňky na cytokin je závislá na koncentraci cytokinu v okolí a míře exprese receptoru pro daný cytokin.
6. Na cytokin může odpovídat stejná buňka (**autokrinní** reakce), okolní buňka (**parakrinní** reakce) nebo vzdálená buňka (**endokrinní** reakce; podoba cytokinů a klasických hormonů).

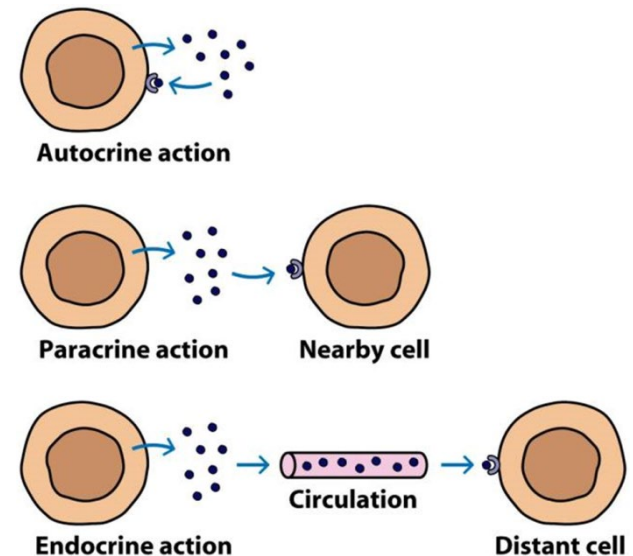
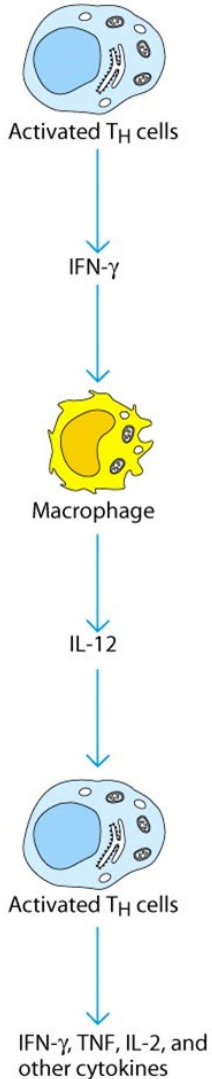

Figure 12-1b
Kuby IMMUNOLOGY, Sixth Edition
© 2007 W.H. Freeman and Company

Základní vlastnosti cytokinů

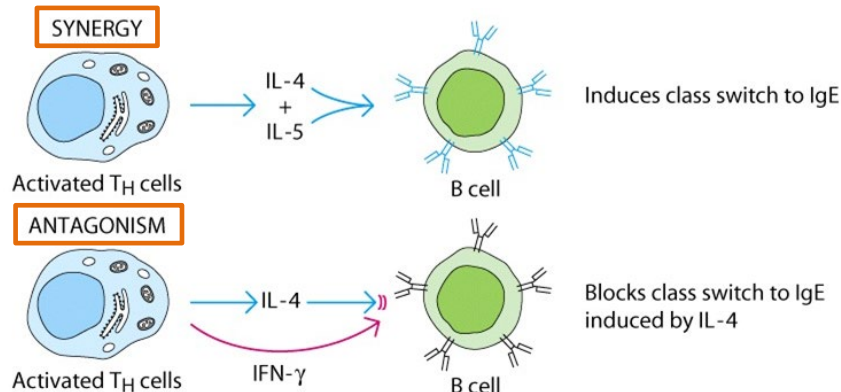
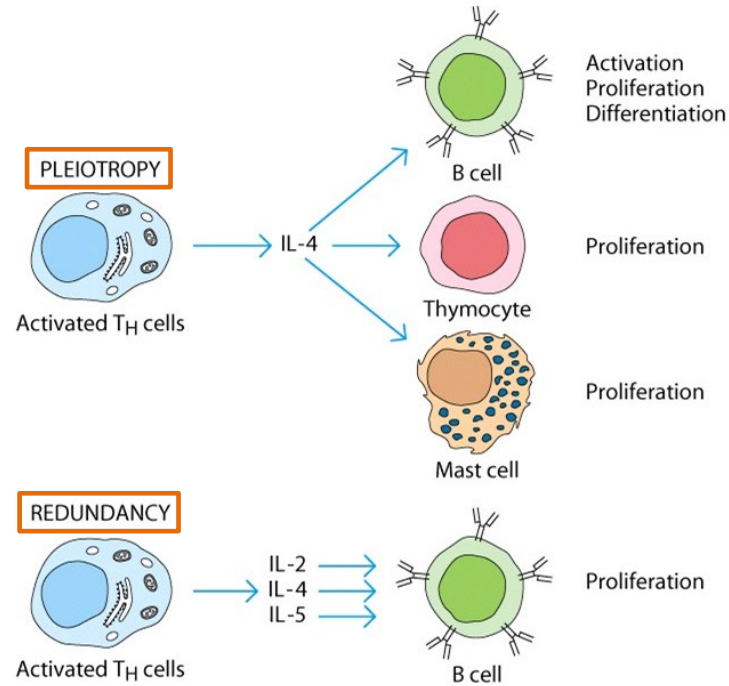
7. Kaskádová indukce imunitní odpovědi.

CASCADE INDUCTION

8. Vykazují několik typů aktivit:

- **Pleiotropismus** – stejný cytokin může působit na různé buňky.
- **Redundance** (nahraditelnost) – stejný efekt může vyvolat více různých cytokinů.
- **Synergismus/antagonismus** – efekty různých cytokinů se mohou vzájemně násobit nebo potlačovat.

Funkce cytokinů

- **Imunostimulace/imunosuprese, regulace zánětlivé reakce**
- **Chemotaxe** – stimulovaný a usměrněný aktivní pohyb buněk (zejména fagocytů) ve směru nebo proti směru koncentračního gradientu chemotaktického faktoru
- **Regulace hematopoézy** – tvorba krevních elementů v kostní dřeni
- **Angiogeneze** – tvorba nových cév větvením z existujících cév; angiogenní/angiostatické faktory; i zapojení do patofyziologie
- **Embryogeneze aj.**

Dělení cytokinů

Vysoká **komplexnost cytokinového systému** => nejednoznačná klasifikace => více způsobů třídění cytokinů, např. podle funkce, podle struktury.

Hlavní skupiny cytokinů:

1. **Interleukiny (IL)**
2. **Chemokiny**
3. **Interferony (IFN)**
4. **Faktory nekrotizující nádory (TNF, „Tumor Necrosis Factor“)**
5. **Transformující růstové faktory (TGF, „Transforming Growth Factor“)**
6. **Faktory stimulující růst kolonií (CSF, „Colony Stimulating Factor“)**

Zkratky buněčných typů použité na dalších slajdech:

B = B lymfocyty; Bas = basofily; DC = dendritické buňky; Eos = eosinofily; Fib = fibroblasty; Hep = hepatocyty; Mf = makrofágy; Mo = monocyty; Neu = neutrofilny; NK = NK buňky; T/Th/Tc/Treg = T lymfocyty

Interleukiny

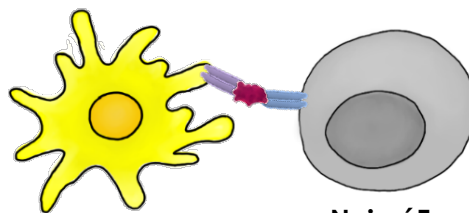

Funkce: regulují především různé aspekty vývoje a aktivace leukocytů

Členové: aktuálně známy IL-1 až IL-40 (+ další, např. TSLP a LIF)

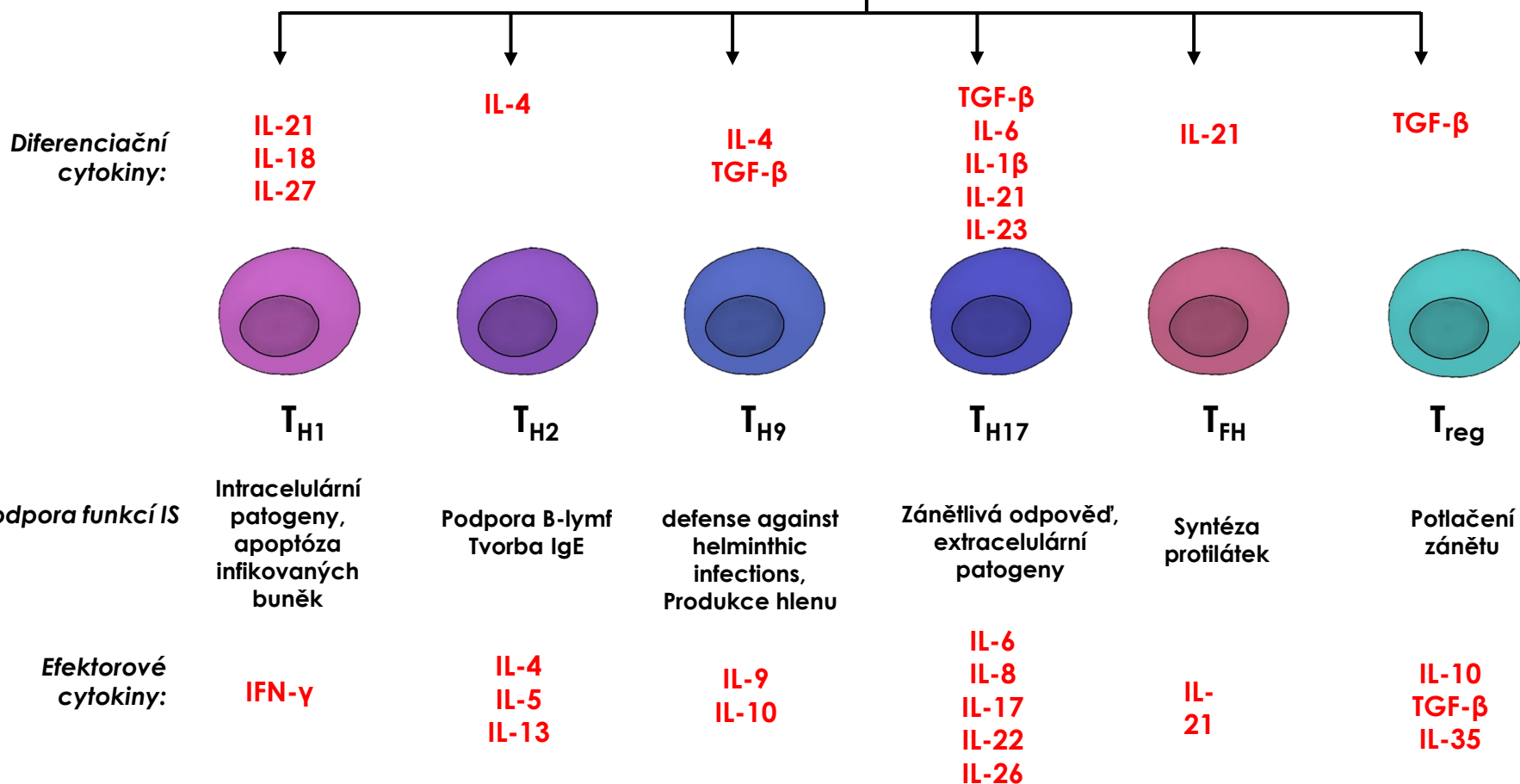
Zástupci:	Producenti:	Funkce:
IL-1 α a IL-1 β	Mf, epiteliální buňky	Aktivace Mo, Mf a Neu, aktivace T, pyrogen
IL-2	T lymf	Proliferace a diferenciacie T lymf
IL-3	T lymf, stromální buňky	Synergistická aktivita v rané hematopoéze
IL-4	T lymf, žírné buňky	Aktivace B, indukce izotyp. přesmyku na IgE, indukce diferenciacie Th2, inhibice Th1 a Mf
IL-6	T a B lymf, Mf, endotel	Aktivace Mo, Mf a Neu, indukce syntézy proteinů akutní fáze, pyrogen, proliferace a diferenciacie T a B
IL-10	Mf, DC, T a B lymf	Silná inhibice Mf funkcí

Příklady interleukinů a jiných cytokinů regulujících tvorbu subpopulací Th lymfocytů a jejich efektorových cytokinů

Dendritická buňka

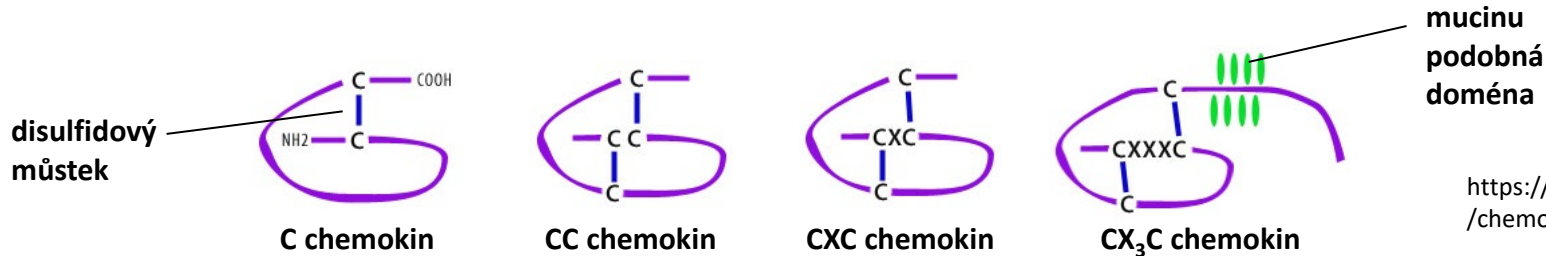
Naivní T_H lymfocyt

Chemokiny

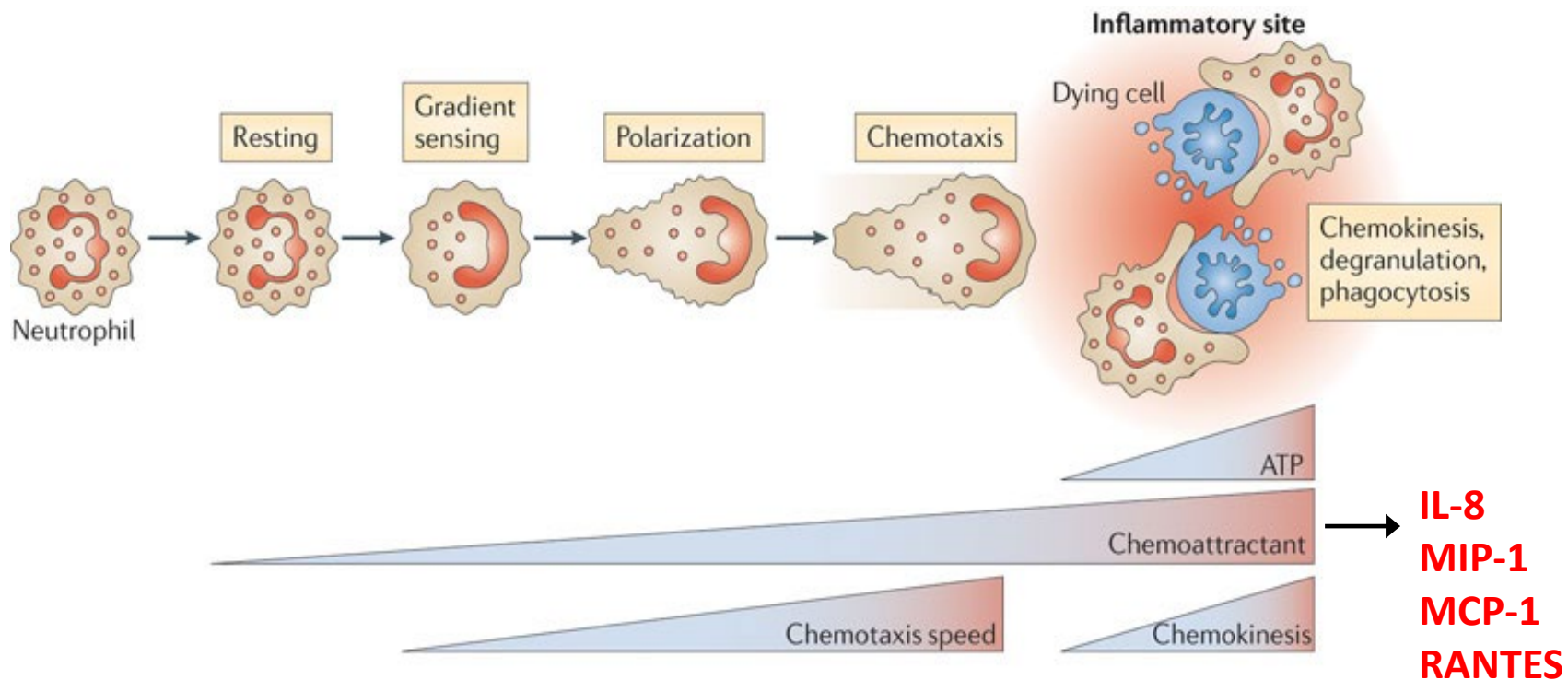
Funkce: silné chemoatraktanty

Struktura → členové: malé peptidy (<100 aminokyselin, 7-16 kDa); dělí se do čtyř podskupin podle umístění cysteinu v polypeptidovém řetězci

Zástupci:	Producenti:	Přitahované buňky:	Funkce:
IL-8	Mo, Mf, Fib, Endotel	Neu, naivní T lymf	Mobilizace, aktivace a degranulace Neu
MCP-1	Mo, Mf, Fib, keratinocyty	Mo, NK, T lymf, Bas, DC	Aktivace Mf, uvolňování histaminu Bas, podpora Th2
MIP-1 α	Mo, T lymf, žírné buňky		Protivirová obrana, podpora Th1, aktivace Mo a granulocytů
MIP-1 β	Mo, Mf, Neu, endotel		Protivirová obrana
RANTES	T lymf, destičky, endotel		Degranulace Bas, aktivace T lymf, chronický zánět

Příklad: Regulace chemotaxe neutrofilů

Interferony

Funkce: interferují s virovou a bakteriální infekcí, ale i s nádorovým bujením

Zástupci:	Producenti:	Funkce:	
IFN- α (rodina více než 12 odlišných proteinů)	Leukocyty, DC	Antivirová obrana, zvýšení exprese MHCI	1. typu
IFN- β	Fibroblasty	Antivirová obrana, zvýšení exprese MHCI	
IFN- γ	T lymf, NK, Neu	Aktivace Mf, zvýšení exprese MHC molekul a komponent zpracovávající antigen, přesmyky Ig tříd	2. typu

Faktory nekrotizující nádory

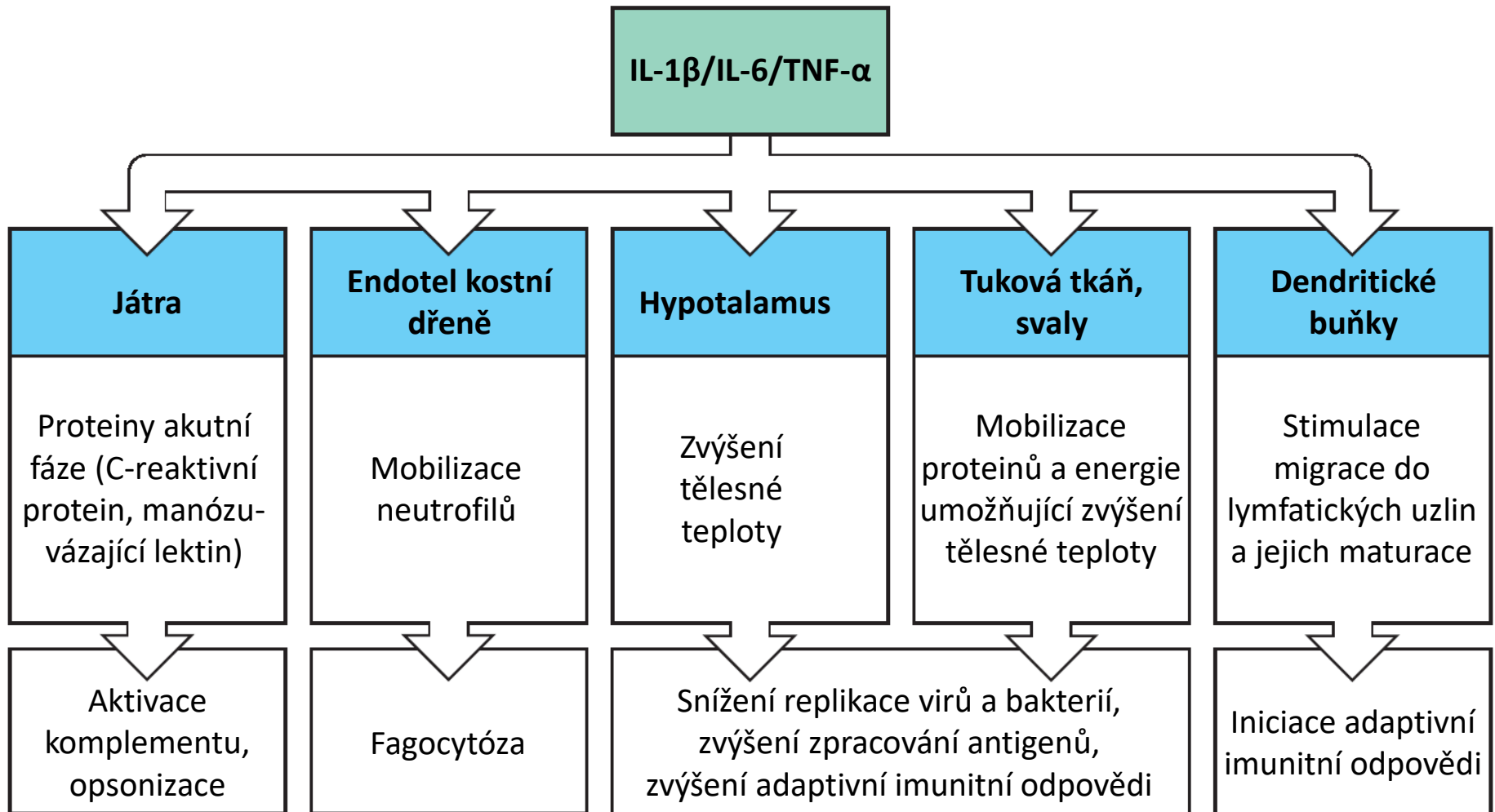
Funkce: mají cytotoxické a cytostatické efekty na nádorové buňky a silný prozánětlivý a proapoptotický účinek

Zástupci:	Producenti:	Funkce:
TNF- α	Mf, NK, T lymf	Podpora zánětu, aktivace endotelu
Fas ligand	T lymf	Apoptóza, Ca ²⁺ -nezávislá cytotoxicita
Trail	T lymf, Mo	Apoptóza aktivovaných T lymf, nádorových buněk a virem infikovaných buněk

Cytokiny v regulaci zánětu

Cytokiny s prozánětlivým účinkem: IL-1 α , IL-1 β , IL-6, IL-8, TNF- α , aj.

Cytokiny s převážně protizánětlivým účinkem: IL-10 a TGF- β aj.

Transformující růstové faktory

Funkce: regulují tumorogenezi, embryonální vývoj, proces hojení poškozených tkání a imunitní odpověď

Zástupci:

TGF- β

Producenti:

T lymf, Mf,
trombocyty

Funkce:

Inhibice mitózy, izotypový přesmyk na IgA,
protizánětlivý účinek, reguluje angiogenezi

Faktory stimulující růst kolonií

Funkce: regulují diferenciaci, proliferaci a maturaci hematopoietických progenitorových buněk, ale také funkční aktivitu zralých buněk

Zástupci:

GM-CSF

M-CSF

G-CSF

Producenti:

Endotelie, T lymf, Mf, Fib

Stroma kostní dřeně,
T lymf, osteoklasty, Fib

Stroma kostní dřeně, Fib

Funkce:

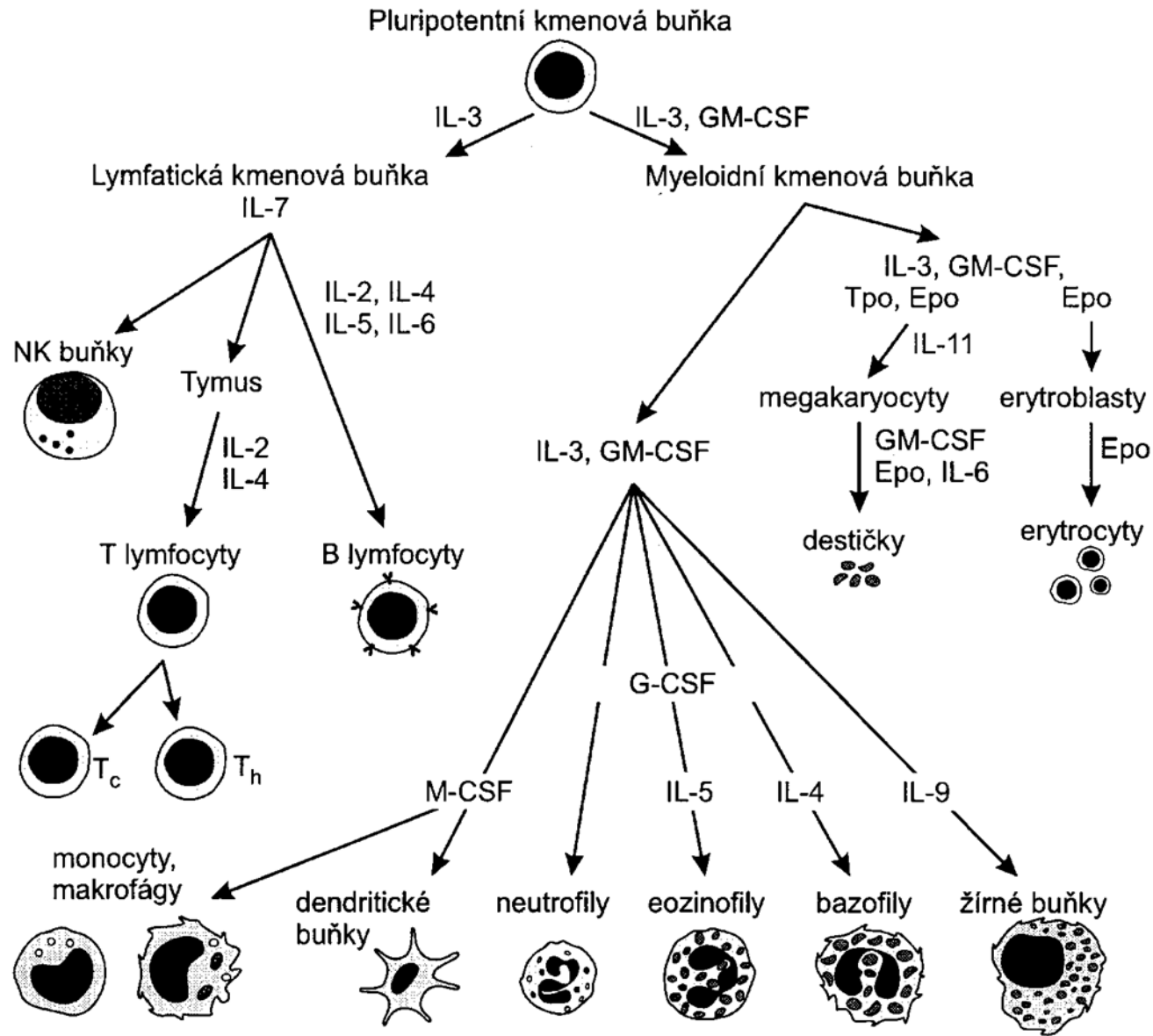
Stimulace diferenciaci buněk myeloidní linie

Stimulace diferenciaci monocytů

Stimulace diferenciaci granulocytů

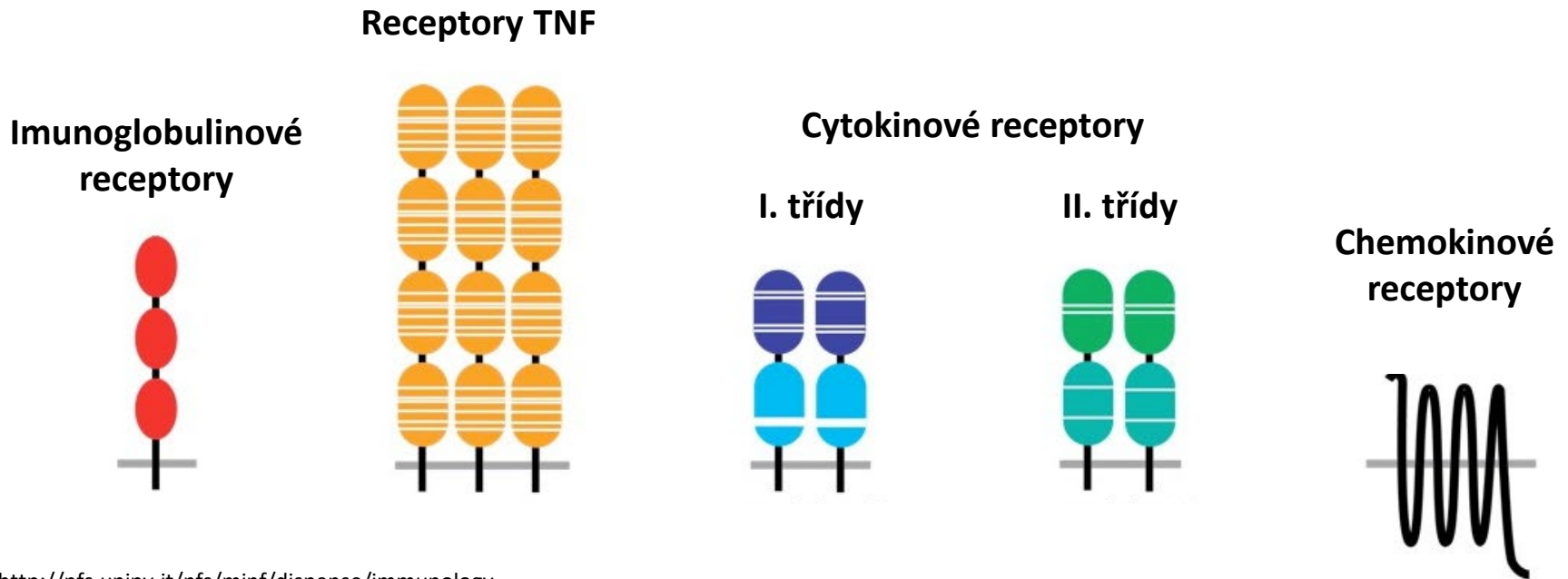

Příklad: cytokiny v regulaci hematopoézy

Cytokinové receptory

Cytokiny působí pouze na buňky exprimující odpovídající receptor. Exprese receptorů se velmi dynamicky mění aktivací buněk.

http://nfs.unipv.it/nfs/minf/dispense/immunology/lectures/files/immune_network.html

Ligandy:	IL-1	TNF- α	IL-2	IL-6	IL-12	IFN- α	IL-8
	M-CSF	TNF- β	IL-3	IL-7	IL-13	IFN- β	RANTES
			IL-4	IL-9	IL-15	IFN- γ	MIP-1
			IL-5	IL-11	GM-CSF		
					G-CSF		

Přenos signálu přes Janus kinázy

JAK vážící se na intracelulární domény interleukinových receptorů zprostředkovávají přenos signálu spolu s transkripčními faktory STAT.

Cytoplasmatické domény cytokinových receptorů váží Janus kinázy (JAK).

Vazba cytokinu dimerizuje receptor, JAK se dostávají do kontaktu, vzájemně se aktivují a fosforylují receptor.

Transkripční faktory (STATs) se váží k fosforylovanému receptoru a jsou samy fosforylovány Janus kinázami.

Fosforylované STATs tvoří dimery, které se translokují do jádra a iniciují genovou transkripci.

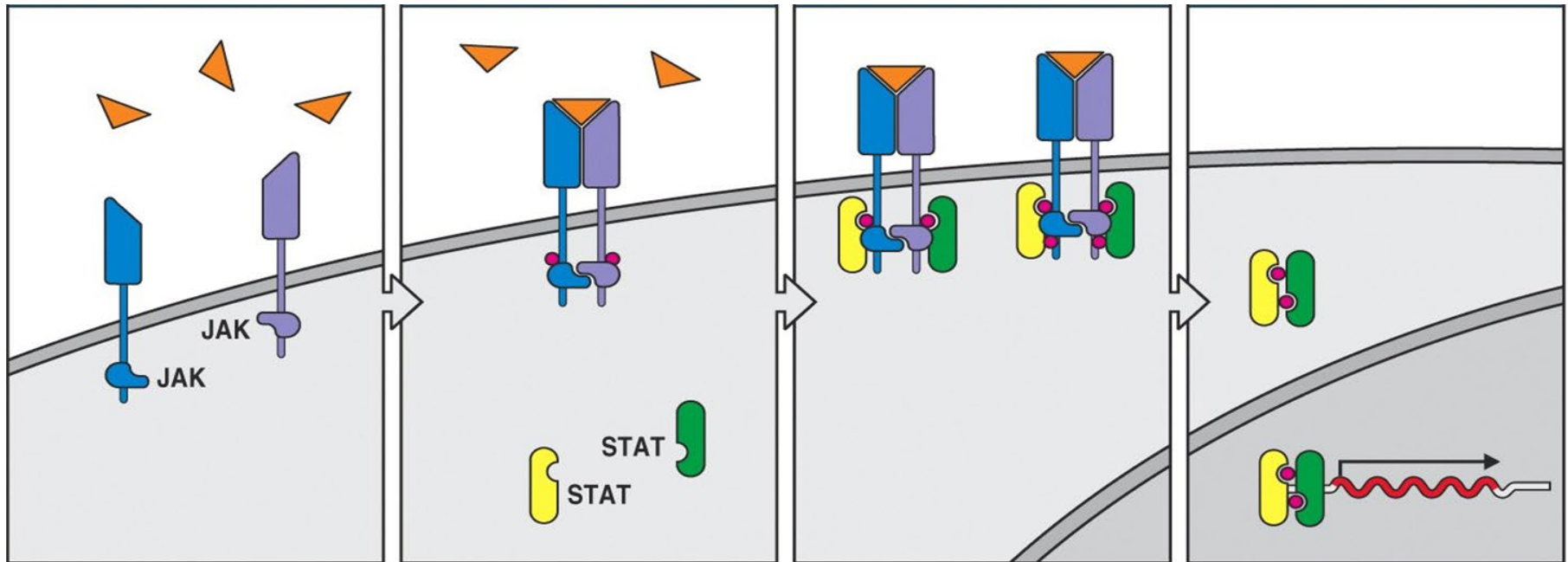

Figure 6-23 Immunobiology, 6/e. (© Garland science 2005)

Chemokinové receptory

Chemokinové receptory jsou velké **transmembránové proteiny** (7 transmembránových domén).

Váží nejen chemokiny, ale i jiné molekuly, např. bakteriální peptidy obsahující aminokyselinu N-formyl-methionin (např. fMLP = f-Met-Leu-Phe).

Signální transdukce tohoto receptoru vede přes **trimerní G-proteiny**.

V závislosti na typu chemokinu a receptoru vede aktivace receptoru k polymerizace aktinu, adhezi buněk, změně tvaru buněk, chemotaxi, aktivaci NADPH oxidázy, degranulaci a zabíjení intracelulárních patogenů.

Aktivace trimerních G-proteinů

Trimerní G-protein je intracelulární signální molekula zprostředkovávající přenos signálu pro celou řadu receptorů leukocytů včetně chemokinových receptorů.

V neaktivní formě váže G-protein GDP a jeho podjednotky α a $\beta\gamma$ jsou pohromadě.

Po vazbě chemokinu se G-protein váže na chemokinový receptor a GDP je zaměněno za GTP.

G-protein disociuje od chemokin. receptoru a disociují také α a $\beta\gamma$ podjednotky, které pak aktivují další proteiny.

Hydrolýza GTP na GDP umožní α podjednotce opětovné spojení s $\beta\gamma$ podjednotkami do neaktivního komplexu.

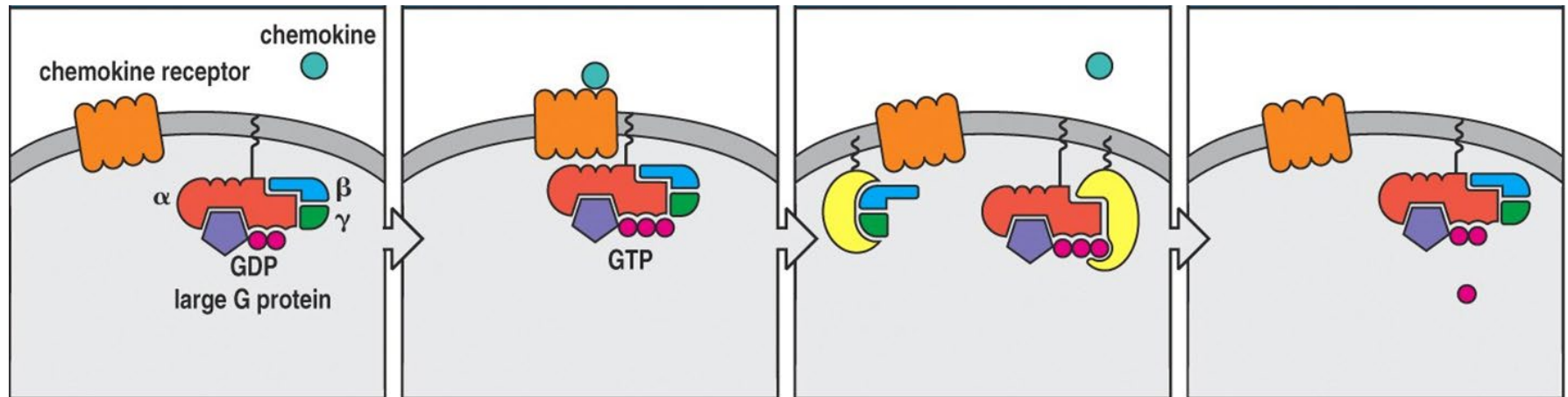
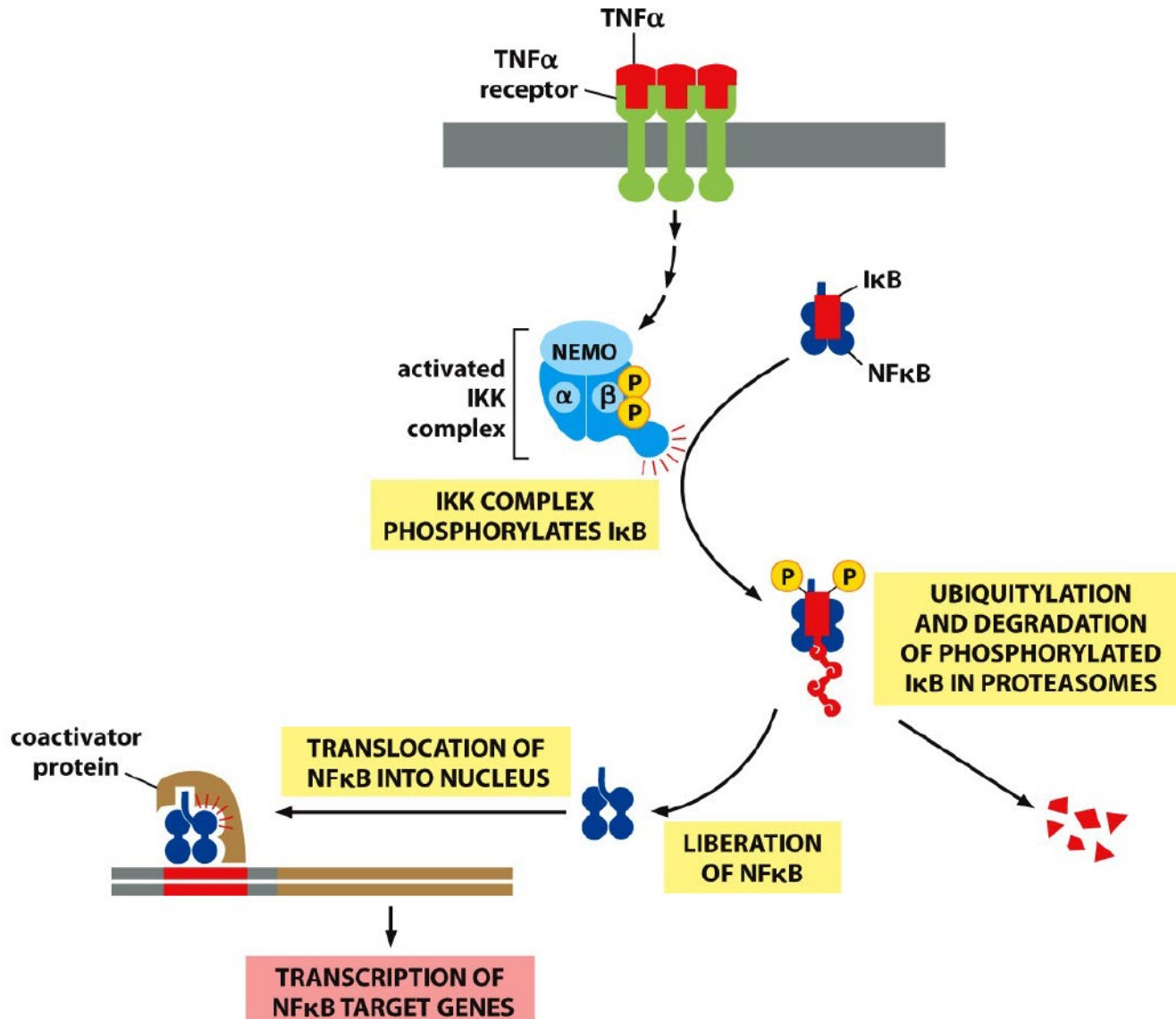

Figure 6-22 Immunobiology, 6/e. (© Garland science 2005)

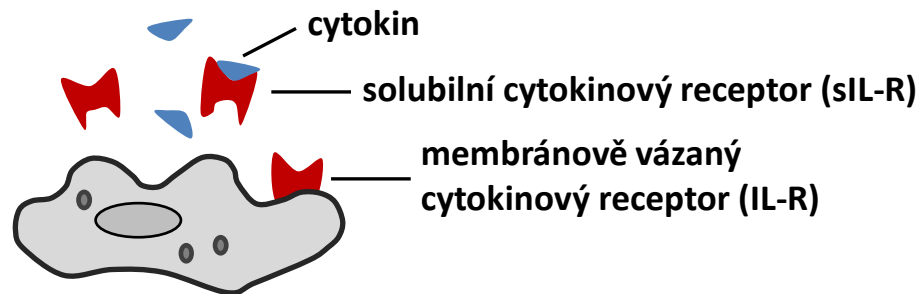
Signalizace TNF- α přes jaderný faktor κ B (NF- κ B)

Jak se dá regulovat odpověď buněk na cytokin

Solubilní receptory cytokinů

- Uvolňovány z povrchů buněk odloučením od jejich transmembranových a cytoplasmatických domén.
- Váží se na cytokiny v plasmě a extracelulárních tekutinách => inhibice vazby cytokinu na jeho receptory na povrchu buněk.

Antagonisté cytokinů

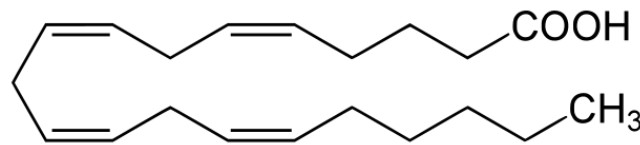
- Proteiny vážící se specificky na receptory určitých cytokinů, aniž by indukovaly aktivaci receptoru a následný přenos signálu.

Lipidové mediátory zánětu

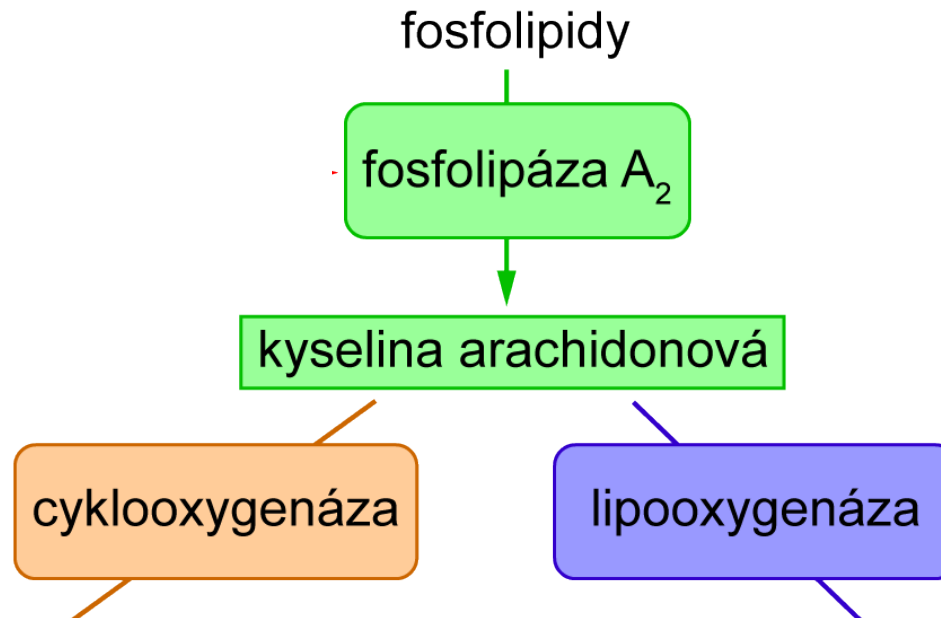

Lipidové mediátory zánětu

Základem jsou kyselina eikosapentaenová ($\omega 3$, 20:5); kyselina arachidonová ($\omega 6$, 20:4) a kyselina dihomo- γ -linolenová ($\omega 6$, 20:3) uvolněné z membránových fosfolipidů

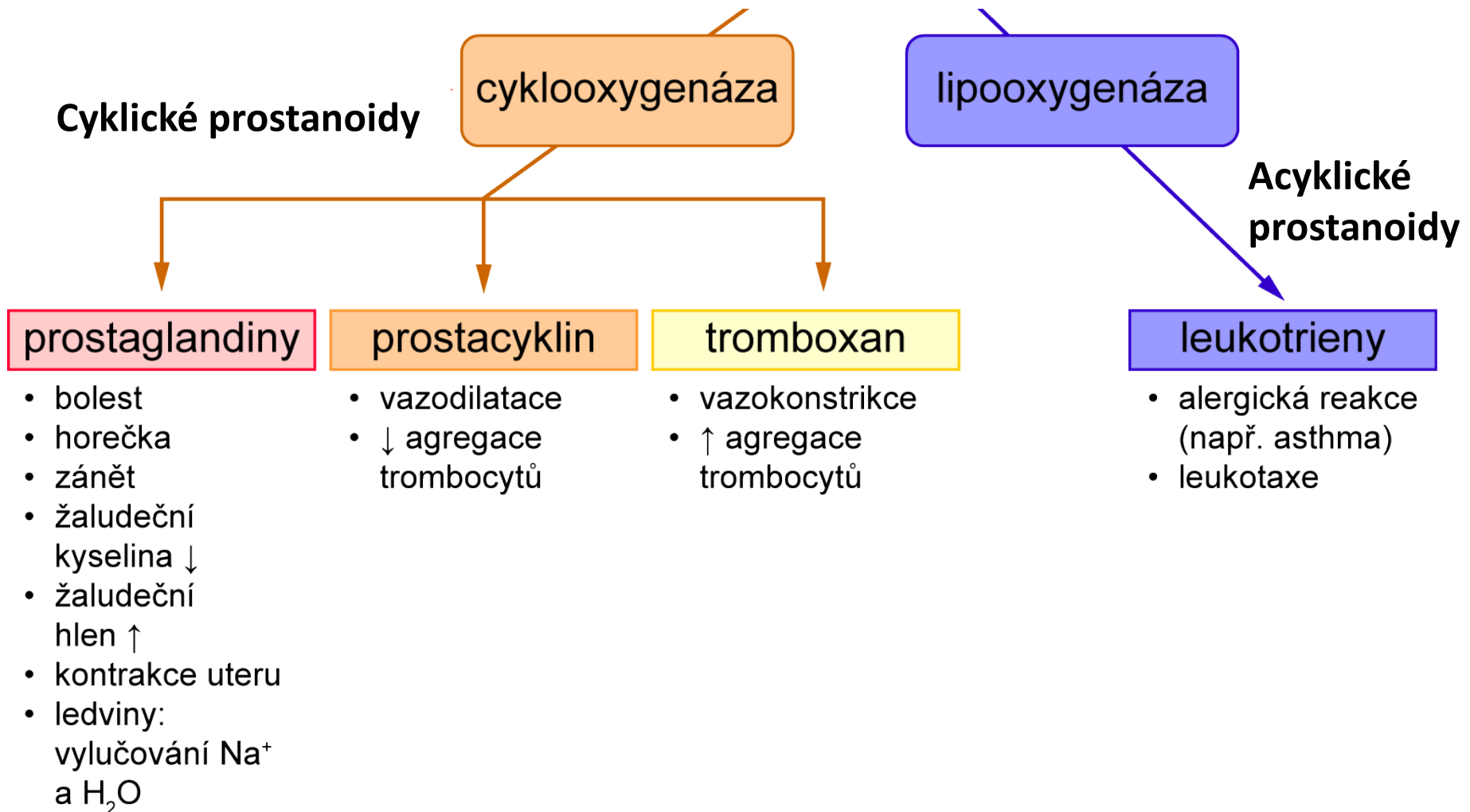
kyselina arachidonová

Cyklické prostanoidy

Acyklické prostanoidy

Prozánětlivé lipidové mediátory zánětu

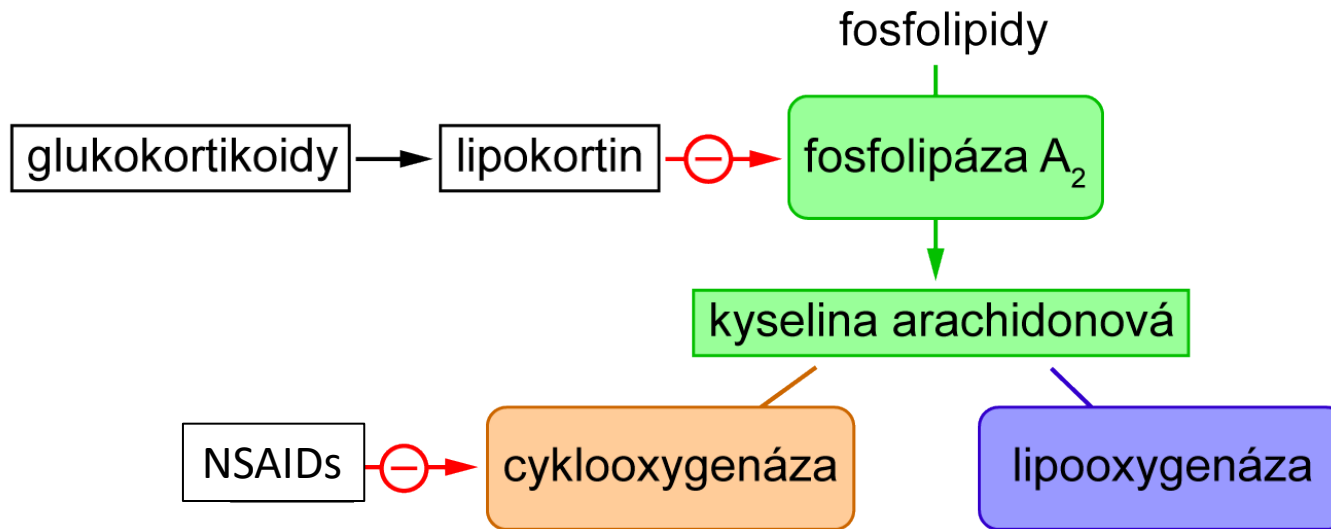

Prozánětlivé lipidové mediátory - hlavní zástupci a důsledky jejich působení:

- **Prostaglandin D2 a E2**
  - **Leukotrien C4, D4 a E4**
- } kontrakce hladké svaloviny; chemotaxe eosinofilů, basofilů a Th lymfocytů; zvýšená propustnost cév; stimulace sekrece hlenu; konstrikce bronchů
- **Prostacykliny**
- Rozšiřují cévy a brání adhezi krevních destiček

Faktor-aktivující destičky (PAF) – migrace leukocytů; amplifikace produkce lipidových mediátorů; aktivace neutrofilů, eosinofilů a krevních destiček

Prozánětlivé lipidové mediátory jako terapeutické cíle prozánětlivých léčiv

Steroidní protizánětlivé látky (kortikoidy) – hydrokortison a další

Nesteroidní protizánětlivé látky (Nonsteroidal anti-inflammatory drugs - NSAIDs) – acetylsalicylová, ibuprofen, diclofenac, indometacin, ketoprofen a další

Protizánětlivé lipidové mediátory - Lipoxiny

Acyklické prostanoidy tvořené lipoxygenázami

Podporují ukončení akutního zánětu, brání přechodu zánětu v chronický a indukují hojení

Účinky lipoxinů podporující ukončení zánětu

- Inhibice chemotaxe a diapedézu neutrofilních a eozinofilních granulocytů
- Inhibice produkci kyslíkových radikálů
- Inhibice produkce prozánětlivých cytokinů
- Stimulace fagocytózy apoptotických buněk
- Antagonisté receptorů pro leukotrieny